ІВАН МЕЛЕЖ

Дадому

Іван Мележ

ДАДОМУ

апавяданне

Невясёлы вяртаўся Валодзя з Масквы. Ужо не так цікава было стаяць каля вокан цягніка, непрыемным быў пах вугальнага перагару, што ўлятаў з дымам у вагон, ужо не хацелася высоўваць галаву на вецер, смяяцца, чуючы, як валасы, раскідваючыся, казычуць лоб, вушы, шчокі.

Назад адышоў Бранск, адступіў Старадуб, блізка быў Гомель. Але набліжэнне яго цяпер не радавала, думкі пра Гомель выклікалі яшчэ большую тугу, узмацнялі трывогу.

А можа спыніцца ў Гомелі, паспрабаваць там уладзіцца куды-небудзь, не ў інстытут, а на якую-небудзь працу? Пра іншы інстытут ганарлівы Валодзя не думаў, бо гэта было б яўнае адступленне, а ён і думкі пра адступленне не падпускаў. Зноў у Баўманскае, у Маскву, нікуды інакш, няхай праз год, праз доўгіх дванаццаць месяцаў.

У Гомелі было ціха і нудна. Заставацца ў горадзе цяпер раптам расхацелася, рашыў прыехаць як-небудзь пазней. Пасля перажытай у Маскве прыкрасці чамусьці нідзе не было спакою, ні да чаго не было цікавасці, усё было абыякавае, і ад таго не хацелася спыняцца, сядзець. Нешта нібы гнала далей, хоць гэтым далейшым быў ужо дом, дзе ён, мусіць, будзе глядзець у вочы настаўнікам, Васілю, усім, хто на яго гэтак спадзяваўся.

Да цягніка на Калінкавічы часу заставалася многа, і Валодзя з чамаданам у руцэ пайшоў бадзяцца па горадзе. У канцы залітай у гэты дзень сонцам Камсамольскай вуліцы ён забрыў у парк, у цёмныя прысады ліп і клёнаў. Безуважна павярнуўшыся бокам да славутага колішняга графскага палаца, што ўздымаў над зелянінай свае вежы, Валодзя па вузенькім масточку, перакінутым цераз зялёны яр, стаў выбірацца на бераг Сожа. У парку ўсюды хадзілі, сядзелі людзі, шчаслівыя, бесклапотныя, многа было юнакоў і дзяўчат з кніжкамі, сшыткамі, мусіць, рыхтаваліся да экзаменаў,— яны напаміналі пра няшчасце, абуджалі прыкрую тугу.

«Чорт, проста жыць не хочацца! Бачыць не хочацца нікога!» Ён пралез у зараснік над самай кручай, прадчуваючы задавальненне ад таго, што зараз адгародзіцца ад гэтых непрыемна вясёлых твараў. З кручы адкрылася яму зноў шырокая зялёная далеч з сінім лесам, з россыпам хат, але і хараство яе не адагнала скрухі. Хмурна зірнуў ён на дзіўна лёгкія адсюль, з ажурным плецівам, паўдугі чыгуначнага моста, на нізкі, з пясчанымі лысінамі бераг насупраць, на якім грэліся, снавалі бяздумныя, амаль голыя людзі, на лодку пасярэдзіне Сожа, якая адсюль, зверху, была відна, як з самалёта, і ў якой драмаў загарэлы да чарнаты чалавек,— зірнуў на ўсё гэта Валодзя і, уладзіўшы чамадан каля боку, схаваўшы галаву ў куст, разлёгся на траве.

Ён нечакана заснуў. Прачнуўся аж пад вечар, пачуўшы недзе паблізу галасы. Калі сон зусім адышоў ад яго, разамлелага і пасвяжэлага, Валодзя трывожна ўскочыў: так, чаго добрага, і чамадан і цягнік праспаць можна!

Прыехаў Валодзя ў Калінкавічы яшчэ да ўсходу сонца. Частка пасажыраў, што высыпалі з вагонаў, падалася ў вакзал, мусіць, пачакаць, пакуль падыдзе аўтобус на Мазыр ці папутныя падводы, іншыя, не трацячы часу, выправіліся адразу на вуліцы, ісці пеша. Валодзя таксама выйшаў у пасёлак, для пэўнасці запытаўся, у які бок дарога на Мазыр, і нецярпліва закрочыў па макраватаму ранішняму бруку. Дванаццаць кіламетраў пехатой для яго былі б дробяззю, калі б не чамадан, які, ліха на яго, руку адцягваў.

Але і так ісці было непагана: ад хвойніку, ад роснай травы абапал шашы, ад халаднаватага паветра дыхала крынічнай свежасцю. Да таго, як выглянула сонца, ён ужо ўвайшоў столькі, што з-за павароту выступілі жоўтыя пясчаныя гурбы перад Прыняццю і наводдаль круты гарбаты мазырскі бераг з раскіданымі па схілу дамочкамі, што ясна, весела ружавелі. Прыпяці, схаванай гурбамі, адсюль яшчэ не было відаць.

Валодзя спяшаўся на параход, які адыходзіў уранку, ён

баяўся не ўправіцца, і гэты клопат і яснасць дня, што ўставаў з празрыстым блакітам неба, з птушынымі спевамі, прытупвалі яго скруху. Ён ішоў бадзёра, пазіраючы на свет ужо з абнадзейлівай цікавасцю.

Калі не шанцуе, дык не шанцуе. Толькі Валодзя падышоў да берага, як пачалі разводзіць мост. Валодзя, сеўшы на чамадан, гатоў быў ужо аддацца адчаю, калі заўважыў непадалёку за кустом лазы старую, густа прасмоленую лодачку, на якой горбіўся барадаты чалавек з вудамі.

— Дзядзька! — гукнуў ён, кінуўшыся да рыбака.

Рыбак няветліва азірнуўся.

— Ну, што?

Ён прыжмуранымі, амаль схаванымі пад выгаралымі бровамі вачыма коса глядзеў на празрыстую роўнядзь вады.

— Можа б вы на той бок перавезлі?

— Няма калі... Ды цішэй ты!.. Рыба цяпер за вярсту чуе...

Валодзя вінавата прыцішыў голас.

— На параход спазнюся.

— А куды табе?

— На Юравічы.

— То спознішся,— са спакойнай палескай разважлівасцю прамовіў стары.

Пачуўшы, што Валодзя заплаціць, стары падумаў, пачухаўся і стаў выцягваць вуды з вады.

— Сядай!

Рыбак вяслом саштурхнуў карму з пясчанай мелі, і лодка лёгка загойдалася. Моцнымі, рэдкімі ўзмахамі

вёслаў стары накіраваў яе ад берага на сярэдзіну ракі. У цішыні было добра чуваць, як між рыпу ўключын звонка сцякаюць цуркі з вёслаў на ўздыме і плюскоча вада за кармой. Прыбярэжныя, густа пераплеценыя падставы моста, што быў злева, адступілі, і ў пройме разведзенай часткі яго Валодзя ўбачыў прастор вады, далей — бераг. Але ні прыстані, ні парахода, які цікавіў хлопца, не было відаць — нейкае нязграбнае судна закрывала іх.

Рыбак гроб, як і раней, павольна, нібы ляніва,— то правядзе вяслом, то быццам падрэмле, пакуль лодка сама рэжа ваду. Здавалася, няма такой сілы, якая магла б падагнаць яго.

Аддаўшы на беразе паўрубля, Валодзя, ухапіўшы ў руку чамадан, адразу рынуўся ў бок прыстані. Параход яшчэ стаяў каля прыстані. На ім ужо былі пасажыры, грузчыкі зносілі па пругкай кладцы нейкія скрынкі.

Каля касы Валодзя ў апошні раз падлічыў свае фінансы. Грошы канчаліся. Непрадбачаны выдатак на перавоз цераз раку зусім парушыў і без таго няпэўны лад у Валодзевым бюджэце. На білет да Юравіч яшчэ сяк-так наскроб — не хапіла ўсяго пяць капеек, касірша дала білет,— але пра кавалак хлеба, не кажучы ўжо аб большым, не было чаго і думаць. Прыйдзецца цярпець да абеду, да дому.

Ён сеў на лавачцы на карме. Спачатку пазіраў на грузчыкаў, загарэлых хлопцаў, што хадзілі па кладцы на прыстань і з прыстані, перакідваючыся жартачкамі, спрытна трымаючы на плячах скрынкі; потым адвярнуўся, стаў глядзець на другі, нізкі бераг з кучаравымі кустамі лазы. Параход чамусьці марудзіў, бясконца чамусьці тырчаў каля прыстані, быццам і не збіраўся адыходзіць, і Валодзю стала гэтая нуда злаваць. Ён паспрабаваў задрамаць, даспаць за ноч, але сон, нібы знарок, не браў яго.

Блізка ад яго селі дзве дзяўчыны. Яны хіхікалі, пацяшаліся над нейкім Мішкам, які думае, што па ім усе дзяўчаты сохнуць, а ў самога нос кірпаты і шыя, як у гусака,— нейкага Астапавага,— і ходзіць, як гусак.

Адна з дзяўчат пры гэтым гарэзна паглядзела на Валодзю, але хлопец зірнуў у адказ так, што яна і сама адсунулася далей і прыяцельку сваю пацягнула.

Яны час ад часу паглядвалі на Валодзю з цікаўнасцю і апаскай.

— У яго, мабыць, нехта памёр у Мазыры,— рашыла адна.— Таму ён і дзікі такі...

— З бальніцы, пэўна...

Валодзя не перамяніў паставы ні тады, калі ўгары басавіта тры разы запар прахрыпеў гудок, ні тады, калі за ім паплылі мазырскія кручы — гарбатыя сцежкі, крывыя вулачкі, дамочкі, найбольш драўляныя, учарнелыя, што спаўзалі да ракі, запыленыя купкі дрэваў.

— Можна? — падсела да Валодзі нейкая постаць.

Валодзя не зразумеў.

— Што?..

— Сесці каля цябе можна?

Валодзя ўлавіў у голасе чалавека ноткі вясёлай кпіны, зірнуў на яго. Хмурна адвёў позірк убок.

— Не прызнаеш, брат, ці што?

— Прызнаю...

Каля яго сядзеў Сцяпан Іванавіч, такі ж усмешлівы, як заўсёды, з тымі ж вясёлымі маршчынкамі каля кончыкаў губ, з тымі ж хітраватымі, добрымі вачыма. Ён быў без кепкі, і сонца паблісквала на яго амаль голай галаве.

— Чаго ж ты такі, а?

— Які?

— Ну, няв振тлівы, ці што?

— Такі, які ёсць...

— Ты раней, брат, крыху іншы быў...

— Быў...

— Здарылася што?

—. Не...

— Нічога, значыцца? Эге,— філасофскі адзначыў Сцяпан Іванавіч, больш уважліва зірнуўшы на Валодзю. — І ў мяне, брат, нічога... Балоты толькі розныя. А служба тая ж. Старая, брат, служба... Як там маці твая, брат як?

— Нічога. Здаровыя.

— Брата, здаецца, Рыгорам зваць?

— Васіль.

— Васіль!.. Памяць дзіравая стала!.. Ну, а ты ўжо скончыў дзесяты?

Валодзя панура буркнуў:

— Скончыў.

Сцяпан Іванавіч здагадліва падціснуў губы: вось дзе, мусіць, прычына. Адразу, напрасткі ўзяў:

— Праваліўся? Не прынялі?

— Не прынялі.

— У Мінскі універсітэт ці ў Маскоўскі?

— Не. У Вышэйшае інжынерна-тэхнічнае імя Баўмана.

— Таксама нішто. Несправядліва абышліся?

Валодзя хмурна прамаўчаў. Што тут казаць!

— Несправядліва, брат. Едзе вас, мусіць, некалькі тысяч па ўсім Савецкім Саюзе такіх, несправядліва

пакрыўджаных. На Прыпяці і на Енісеі... Панурыя, абураныя.

Валодзя зірнуў на яго, насцярожана, непрыхільна: чаго ён, здзекавацца надумаў?

— Пішуць, маўляў, «маладым дарога ўсюды», а як на праверку... Адным словам, на праверку — едзь дамоў! Ты не думай, брат, я не кажу, што гэта справядліва, што ты дамоў едзеш. Не, вельмі можа быць, што тваё месца там. Можа быць нават, што перахапіў яго які-небудзь бойкі сталічны сын. Які, брат, гады чатыры ці пяць акуратна будзе есці на дзяржаўныя грошы. А потым усё зробіць для таго, каб як-небудзь вылузнуцца ад дзякі, ад адплаты. Дзядзькоў добрых падыме, даведак нацягне. Змахлюе... А ты б, скончыўшы, канечне паехаў бы. І толк быў бы з цябе...

Валодзя пачуў, як, сагрэтая спачувальным словам, крыўда хваляй зноў напоўніла яго, падступіла к горлу. З яго толк быў бы, вядома! На край свету, абы трэба было, паехаў бы!..

— Паехаў бы, слова не сказаў бы!

— Але вось бяда, брат. Вы, маладыя, даруй, брат, як авечкі. Тыя — куды адна, туды і ўсе... Вы ўсё ў Маскву, у Ленінград, ва універсітэт, у акадэмію. І абавязкова, каб прафесія — з бляскам, відная! Што там, скажам, які-небудзь меліяратар, можна сказаць, балотны жук?

— Хто да чаго мае нахіл! — холадна запярэчыў Валодзя. — Хто да меліярацыі, а хто...

— А хто да авіяцыі? — падхапіў Сцяпан Іванавіч з прыкметнай насмешкай.— Авіяцыя — гонар, слава!.. А балоты — няхай чорт лазаты ў іх там корпаецца! У гэтай гразі, у твані. Нуда, нікчэмнасць...

— Я таксама не на лёгкі хлеб кінуўся!..

— Можа быць.

— Ну дык і няма чаго казаць!

— Гарачы яе ты, брат!

— Які ёсць! — Валодзя з непрыхільнасцю прыжмурыў вочы.— Нібы грэх, што не ў меліярацыю пайшоў!

— Мажа і грэх.— Ён заўважыў, што Валодзя нецярпліва паварухнуўся, строга прамовіў: — Ты паслухай! Старэйшы я, як-ніяк, крыху больш ведаю!.. Ты ў машынабудаванне гэтае, ці што, захацеў, пачытаўшы кніжак. Як тое дзіця, што, пасядзеўшы над якім-небудзь Феніморам Куперам, уцякае з дому шукаць амерыканскіх прэрый...

— Параўналі!

— А тое, што пад бокам край у тысячу разоў цікавейшы, дзіця і не думае. І справы тут,— кінуў Сцяпан Іванавіч кудысьці на прыпяцкі бераг,— такія справы, якія і не сніліся каўбоям тваім. Яно, праўда, нялёгка ў балоце. І выходзіш з яго брудны, як сам чорт з пекла!..

— Чаго вы на мяне населі з гэтай сваёй меліярацыяй?!

— Яна, брат, такая мая, як і твая. Каму ж, як не мне, не табе, якія выраслі, можна сказаць, у твані, душыліся змалку балотным смуродам, і ўзяцца за гуж гэты?

Сцяпан Іванавіч зазірнуў у твар хлопца. Валодзя маўчаў, знарок адвёўшы вочы ўбок.

— Не пераканаў...— адзначыў уголас Сцяпан Іванавіч. Ён гэтым быццам бы закончыў спрэчку і ўжо інакш, больш дзелавіта, запытаўся: — Што ж цяпер рабіць будзеш?

— Не ведаю.

Сцяпан Іванавіч падціснуў губы, мармытнуў нешта падобнае на філасофскае «м-да-а!» і, як бы нечакана прыпомніўшы, схамянуўшыся, расшпіліў пашарпаную брызентавую сумку, што вісела цераз плячо, і выняў скрутак. Разгарнуўшы газету, ён паднёс бліжэй падсмажаную, з карычневай спінкай і бакамі куру, моцна, смачна ўдыхнуў.

— Ах! Ліха яе матары! Зефір! — Ён раптам падміргнуў Валодзю: — прыкончым?

— Я пад'еў ужо,— зманіў Валодзя, стрымліваючы голад, што адразу напомніў пра сябе. Характар, непахісны Валодзеў характар не мог дазволіць які-небудзь кампраміс пасля папулай, несправядлівай да яго размовы. Нельга ж было папускацца з-за нейкай смажанай куры!

— Ну, пад'еў! — здзівіўся Сцяпан Іванавіч.— Калі?

— У Мазыры.

— Дык пасля таго кішкі ўжо даўно марш маглі зайграць. Курыца якая, глядзі! Не курыца, каралева, каралева Марго!.. Хочаш сцягно?

Валодзя мужна крутнуў галавою: не хоча.

— Ну што ж, госцю гадзі, дый сябе глядзі.— Сцяпан Іванавіч з хрустам разламаў курыцу і смачна заплямкаў. Валодзя ўжо быў завагаўся, ці правільна зрабіў, адмовіўшыся ад пачастунку. Каб адагнаць спакусу, адышоў, прытуліўшыся да агарожы, пачаў паглядаць на ваду. У гэты час параход перастаў біць па вадзе, паплыў павальней, прыпыняючыся. Калі ён спыніўся зусім, Валодзя заўважыў, што параход нязвычна завагаўся на хвалях.

Да яго прыстала лодка, што дзяжурыла на вадзе. Яна таксама гойдалася, і матросы прытрымлівалі яе баграмі, пакуль не спусцілі на яе жанчыну і хлопца, што выходзілі тут.

Ледзь лодка крыху адышла ад перахода, ён зноў затросся, забіў па вадзе. За яго кармой зноў пабеглі бугрыстыя рады, якія ўсё разыходзіліся клінам, шырыліся і, ухапіўшы лодку, сталі моцна кідаць яе з боку на бок.

Неўзабаве на градзе другога берага забялела юравіцкая цэркаўка. Валодзя адчуў, як па грудзях прайшла новая хваля смутку. Гэта была ўжо амаль родная мясціна,

амаль дамоўка. І круты пясчаны адхон, і хатка ля прыстані, і знаёмы берагавы маячок, слуп з крыжыкамі-лесвічкай, які калісьці так хваляваў,— усё гэта гаварыла, што ён каля дому, выклікала скруху.

Калі ён узяў чамадан, каб ісці, Сцяпан Іванавіч паклаў на яго плячо руку, па-сяброўску нахіліўся.

— Будзе ахвота, прыходзь да мяне. У Бабры. Па знаёмству ўладжу.— Ён падбадзёрліва, спачувальна падмануў.— Добра?

— Пабачу...

Да сяла дайшоў Валодзя пад абед. Хоць цягнуў руку чамадан, вуліцай не пайшоў, а знарок збочыў на сцежку за гумкамі, каб не сустракацца. Пасля чаднага віру летніх маскоўскіх вуліц, пасля чыгуначнага стукату, што яшчэ нібы чуўся ў вушах, пасля клопату дарогі — цішынёй, сонным спакоем павеяла на яго ад агародаў, садкоў, гонтавых дахаў і саламяных стрэх.

Ён заўважыў, што яго ўжо хто-ніхто ўбачыў, па хатах, напэўна, ужо ідзе чутка: Дзятлікаў Валодзька вярнуўся. Што ж, няхай ідзе, няхай гавораць, што хочуць. Яму ўсё роўна. Але калі ўбачыў маці, якая штосьці брала на агародзе, зноў падступілі крыўда і смутак.

Маці, убачыўшы яго, узрадавалася.

— Сыночак! Жывы! Слава богу!..

Яна пацалавала яго сухімі, абветранымі губамі і прыклала ражок хусткі да вачэй.

— Жывы. Чаго ж?..— адказаў ён.

Ці ад таго, што яна не запыталася пра яго бяду, ці ад цеплыні яе сустрэчы, ён паспакайнеў.

— А я трывожылася ўжо. Ні слыху ні дыху, як у вадзе прапаў...

— А што магло здарыцца?

— Мала што магло...

Яна зірнула на кроп, які трымала ў руцэ, заспяшалася.

— Хадзем у хату. Акурат прыйшоў — абедаць ладуемся!

Двор, таксама як і сяло, бачыў нібы чужымі вачыма. Які ён маленькі і ціхі, іх двор,— лёгкі, як пыл, пясок пад нагамі, свежы след каровы, цёмная трава каля плота. У сенцах знаёма пахла старою мукою і салёнымі гуркамі.

У хаце былі Васіль з жонкаю. Маня, з закасанымі худымі рукамі, зачыняла скрыню, Васіль надзяваў чыстую сарочку.

— А, явіўся! — спакойна прамовіў ён.— Здароў!.. А то мы пісем ужо чакалі... Надоўга?

Каб скончыць непрыемную гаворку, Валодзя адрэзаў:

— Пакуль не надакучыць!..

1956

ІВАН **МЕЛЕЖ**

Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў